

КОНЦЕПЦІЯ ТРАНСКОРДОННИХ КЛАСТЕРНИХ СИСТЕМ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТЕХНОЛОГІЧНОГО УКЛАДУ

Розглянуто особливості, переваги та обмеження концептуальних основ формування транскордонних кластерних систем крізь призму розвитку нового технологічного укладу. Досліджено проблему транскордонної кластеризації в світлі можливостей зростання конкурентоспроможності євро регіонів та перспектив євроінтеграції України.

Ключові слова: *транскордонний ринок, транскордонний кластер, євро регіон, інтеграція, технологічний уклад, інновації, конкурентоспроможність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах постіндустріального суспільства транскордонна виробнича кооперація слугує економічним інструментом підвищення конкурентоспроможності євро регіонів в умовах технологічного прогресу і впровадження інноваційних технологій нового технологічного укладу. Саме конкурентоспроможність транскордонних регіонів виступає важливою умовою інтеграції України в глобальний ринок, а євро регіони в умовах глобалізації активізують свій розвиток. Сучасні тенденції економічного розвитку, які відображаються в державній політиці України в галузі науково-технічного прогресу, свідчать про формування нового шостого технологічного укладу, ядром якого стануть нанотехнології, біотехнології, інформаційно-телекомунікаційні технології. В процесі заміщення старих укладів новим відбувається зміна форм економічних виробничих відносин, тобто форм поєднання чинників виробництва. З'являються нові виробництва і опосередковують їх економічні відносини.

Транскордонний регіоналізм, будучи просторово інтегрованою формою економічного співробітництва в рамках європейського простору, активізує вирішення проблем європейської безпеки, які перетинають національні кордони, і забезпечує потужний імпульс ефективних колективних дій. Розвиток транскордонної кооперації призводить до появи транскордонного ринку, який можна визначити як систему взаємодії суб'єктів міжнародних економічних відносин на регіональному рівні, в рамках якої відбуваються економічні обміни і спільне використання матеріальних, фінансових і людських ресурсів у рамках єдиного транскордонного регіону. При цьому наявність кордону нівелюється побудовою транскордонних мережових структур організації економічного простору, потенціал яких набагато вищий з огляду на необхідність ефективного використання однорідних неофакторів виробництва: знань, інформації, інноваційних технологій. У транскордонних регіонах економічний потенціал визначається мобілізаційним ресурсом всієї мережі та її впливом на глобальні обміни. Для них характерні гнучка спеціалізація й адаптивність до інновацій, що і визначає їх конкурентоспроможність [1, с. 10].

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють транскордонне співробітництво між Україною та ЄС, є: 1) рамкові міжнародні угоди з транскордонного

співробітництва (до яких приєдналася Україна); 2) угоди про утворення єврорегіонів (за участю України та країн ЄС); 3) угоди між регіональними органами адміністративно-територіальних одиниць сусідніх держав; 4) національне законодавство України з регіонального та транскордонного співробітництва. До *рамкових міжнародних угод з транскордонного співробітництва* (до яких приєдналася Україна) належать: Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 р. (ратифікована Україною у 1993 р.), Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1995 р. (ратифікований Україною у 2004 р.), Протокол № 2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва 1998 р. (ратифікований Україною у 2004 р.). Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 р. (Мадридська конвенція) містить загальні положення про підтримку та заохочення транскордонного співробітництва між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією країн-учасниць конвенції [2].

В Державній стратегії регіонального розвитку до 2015 р. передбачено, що розвиток транскордонного, у тому числі єврорегіонального співробітництва, є одним із пріоритетних напрямків розвитку міжрегіональної співпраці, яка являє собою одну зі стратегічних цілей державної політики регіонального розвитку України. Відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку стратегічним завданням реформування транскордонного співробітництва має стати ефективне використання природно-ресурсного, демографічного, виробничого і науково-технічного потенціалів з метою вирішення питань комплексного розвитку територій [3]. У Державній стратегії вказується, що розвиток транскордонного співробітництва відбуватиметься шляхом: надання фінансової державної підтримки програмам та проектам розвитку транскордонного співробітництва; сприяння розвитку єврорегіонального співробітництва в межах європейських регіональних структур; синхронізації дій української сторони та інших країн щодо транскордонних проектів у сферах економічного розвитку; поглиблення зв'язків із сусідніми державами при загрозі та виникненні надзвичайних ситуацій транскордонного характеру, проведення спільних заходів щодо захисту населення від надзвичайних ситуацій, розбудови міжнародних транспортних коридорів. Окрім того, визначається, що державна підтримка буде спрямована на розвиток прикордонного та транскордонного співробітництва у сфері розбудови інфраструктури, переважно транспортної, та охорони навколишнього середовища, територіального планування, активізації туризму.

Інтеграція України в європейські структури потребує розробки та реалізації такої моделі взаємовідносин регіонів різних країн, яка відповідає б принципам регіональної політики Європейського Союзу, сприяла становленню нових форм співпраці у форматі "регіон – регіон". Загострення проблем глобальної нестабільності на початку XXI століття викликає необхідність розвитку поряд з єврорегіонами нових форм транскордонної кооперації: "транскордонні кластери", "транскордонні промислові зони", "транскордонні партнерства", "транскордонні інноваційні проекти" тощо.

Світовий досвід розвинених країн свідчить як про ефективність, так і про неминучу закономірність виникнення транскордонних кластерних систем (ТКС), які в умовах глобалізації стають центрами інноваційного зростання, а значить "зонами безпеки".

Сьогодні, на наш погляд, гостро стоїть завдання розробки єдиних механізмів їх створення та розвитку. Тому для реалізації вектора модернізації регіональної економіки на базі транскордонної кластеризації необхідна розробка нової стратегії, що включає детальний механізм формування та державної підтримки кластерних об'єднань по обидві сторони кордону стосовно сучасних умов України.

Впровадження нових ринкових механізмів, що дозволяють підвищити конкурентоспроможність регіонів на європейському ринку в умовах розвитку нового технологічного укладу, можливе на основі гнучких форм транскордонної кооперації, координації та інтеграції спільних дій суб'єктів підприємництва в євро регіонах. Адже для України проблема підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку є найбільш актуальною.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Ще в кінці XIX століття А. Маршалл одним із перших обґрунтував переваги кластерної теорії [4]. Основоположником сучасної концепції кластеризації та її впливу на формування конкурентних переваг є М. Портер [5, с. 12].

Проблемам розвитку форм та інструментів транскордонного регіоналізму на основі квазіінтеграції в умовах розвитку нового технологічного укладу і нових викликів глобальної нестабільності присвячені роботи вітчизняних економістів: Б. В. Буркинського, В. М. Геєця [6], Н. А. Микули [7, 8], С. В. Філіппової, С. І. Соколенко [9], М. П. Войнаренко [10], Ю. В. Макогона, В. М. Осипова, В. І. Захарченко [11] та ін., в яких досліджені різні аспекти розвитку інноваційних форм мережевої взаємодії, в тому числі обґрунтовані стратегії економічного зростання в світлі проблем європейської інтеграції України. Тим не менш, необхідно зауважити, що механізм формування транскордонних кластерних систем в Україні практично не досліджений, що викликає необхідність розробки даної тематики.

У зниженні рівня глобальних загроз особлива роль належить розвитку інноваційної моделі транскордонного регіоналізму, яка передбачає концентрацію ресурсів прикордонних територій у структурі наукового, технологічного, виробничого потенціалу; впровадження програмно-цільового підходу до інноваційної діяльності підприємств, інтегрованих у транскордонну кластерну систему; формування різних організаційних форм інноваційного розвитку євро регіонів та активізація участі малого бізнесу в інноваційному співробітництві.

Сьогодні поставлено завдання розробки теоретичних положень та методологічних принципів стратегічного планування створення і розвитку транскордонних кластерних систем у різних секторах економіки з урахуванням їх потенційної ролі як цілереалізаційних і проблемовирішувальних систем, орієнтованих на вирішення завдань модернізації економіки периферійних регіонів України.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження економічних пріоритетів розвитку євро регіонів в умовах розширення ЄС шляхом створення транскордонних кластерних систем в умовах реалізації техніко-економічної парадигми нового технологічного укладу та обґрунтування необхідності квазіінтеграції підприємств, яка підвищить їх конкурентоспроможність на європейському ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Технологічний уклад ми розглядаємо як цілісний комплекс технологічно пов'язаних виробництв у сукупності з адекватними їм організаційно-економічними відносинами. Зміна технологічних укладів – це процес розвитку продуктивних сил, заміни домінуючої технології і відносин, що їх опосередковують. Цей процес супроводжується технологічною революцією, в якій

можна виділити чотири ознаки: зростання інноваційної активності, швидке підвищення ефективності виробництва, соціальне і політичне визнання нових технологічних можливостей, зміна цінних пропорцій відповідно до властивостей нової технологічної системи. Зміна технологічних укладів відбувається тоді, коли технологічні та економічні можливості втрачають можливість збільшення норми прибутку. Сьогодні йде процес формування концепції “нової техніко-економічної парадигми” (за К. Перес), яка набагато більш широка, ніж “кластери інновацій” або навіть “система технології”. Вона звертається до комбінації взаємодії продукту і процесу, технічних, організаційних та організаторських інновацій, відкриваючи надзвичайно широкий діапазон нових інвестицій і можливостей прибутку. Така зміна парадигми передбачає використання унікальної нової комбінації вирішальних технічних та економічних переваг. Зміни в технологічній системі знаходяться у тісній залежності від змін в інших сферах людської діяльності: промислової, соціальної, політичної. Отже, інститути і політика мають працювати з технологічними інноваціями, повинні бути тісно пов'язані з усією національною інноваційною та виробничою системою. Проблема відтворення технологічних укладів – це проблема розвитку не тільки технологічної структури економіки, а й адаптації суб'єктів господарювання, моделей їх поведінки, діючих інститутів та інституціональних угод. Процес розвитку технологічних укладів має об'єктивний характер і обумовлений складною організацією світової економіки, переплетенням економік різного рівня розвитку, взаємозалежністю і відкритістю економік різних держав. Цей процес з кожним роком тільки наростає, оскільки можливості збільшення додаткової вартості в рамках закритого суспільства для розвинених країн вичерпані, посилюється експансія розвинених країн. Така складна організація світової спільноти викликає появу нових форм об'єктів господарської діяльності в периферійних регіонах, зокрема кластерні форми як різновид підприємницьких мереж і мережеві кластерні форми як сучасні організації взаємодії економічних систем в умовах постіндустріального суспільства. З розвитком інтеграційних процесів в економіці, наростанням процесу глобалізації, зростанням конкуренції, розвитком інформаційно-комунікаційних технологій національні економіки все більше починають мати інтернаціональний характер, все ясніше стає необхідність знаходити нові форми ефективної взаємодії між різними за розміром підприємствами, що дозволяють їм краще адаптуватися до вкрай нестійкого зовнішнього середовища, стати більш конкурентоспроможними. Такою формою взаємодії можуть стати транскордонні мережеві кластери, які одночасно є і новими суб'єктами нової економіки. Їх функціонування нерозривно пов'язане з глобальною мережею Інтернет. Застосування в своїй діяльності нових інформаційних технологій дозволяє знизити час на пошук, обробку та зберігання даних, на пошук нових джерел ресурсів і ринків збуту. Мережеві кластери дозволяють досягти цілей набагато швидше і ефективніше, ніж традиційні підприємства, тому є перспективною формою організації та взаємодії. Мережеві кластери – це сукупність самостійних підприємств великого, середнього та малого бізнесу, закладів вищої або спеціальної освіти, науково-дослідних інститутів, об'єднаних за допомогою глобальної мережі Інтернет або за допомогою телекомунікаційних засобів зв'язку для досягнення певних цілей розвитку євро регіонів [11, с. 47]. У разі досягнення ефективності кооперації виникає синергетичний ефект – це взаємодія двох або більше факторів, які характеризуються тим, що їх дія істотно перевершує ефект кожного окремого компонента у вигляді їх простої суми. Цей ефект проявляється в зниженні інтегральних корпоративних витрат, що виникає за рахунок

багатофункціонального використання ресурсів. Користь, отримана в результаті синергетичного ефекту, тобто від комбінування двох або більше елементів, збільшується таким чином, що продуктивність цієї комбінації вища, ніж сума її окремих елементів.

На відміну від традиційного уявлення про кластерні системи як засоби вирішення локальних (регіональних) проблем промислового розвитку, необхідно розглядати ТКС як центри розвитку євро регіонів: залучення інвестицій, поширення інновацій, формування людського капіталу нової якості, культури ділових відносин, розвитку адекватних інститутів, орієнтованих на вирішення завдань модернізації економіки країни загалом. В даний час існує цілий ряд проблем, що перешкоджають реалізації модернізаційного сценарію соціально-економічного розвитку країни, які по-різному проявляються в різних регіонах і галузях економіки, мають різну гостроту та пріоритетність. Найбільш важливими серед них є: технологічне відставання у великому числі макровиробництв; неадекватність людського потенціалу сучасним тенденціям соціально-економічного розвитку (економіка знань, формування постіндустріального суспільства, інноваційний шлях розвитку); низька інвестиційна та інноваційна активність у великому числі галузей і транскордонних регіонів; недостатній розвиток інфраструктури (ринкової, виробничої, транспортної, соціальної); зростання диференціації в рівні соціального та економічного розвитку периферійних регіонів, наявність на території країни регіонів, що належать до депресивних, проблемних і кризових; дезінтеграція соціального та економічного простору країни, що виражається в недостатньому рівні транскордонних соціальних та економічних зв'язків, недостатній мобільності населення, ускладненості обміну капіталами, людьми і товарами.

Розвиток міжнародного співробітництва прикордонних регіонів призводить до їх перетворення на коридори розвитку, що з'єднують регіони (особливо регіони-ядра) різних країн, здатні відігравати активну роль у транскордонному регіоноутворенні. Прикордонні регіони суттєво відрізняються від внутрішніх регіонів характером своїх зовнішніх зв'язків. Є значні відмінності і між самими прикордонними регіонами, серед яких виділяються ті ж типи, які характерні для національних регіонів центр-периферійної моделі. Це регіони-ядра, перехідні, периферійні сировинні регіони (перехідні і периферійні регіони можуть розвивати, бути стабільними та кризовими). Але регіони-коридори розвитку відрізняються тим, що вони з'єднують території різних країн. Крім того, функції коридорів розвитку в якості додаткових можуть мати регіони інших типів. Прикордонні регіони-коридори розвитку мають різноманітні й інтенсивні зовнішні зв'язки, що часто набувають транзитного характеру. Прикордонні регіони різних країн виступають в якості конкурентів, якщо подібні ресурси та умови їх розвитку обумовлюють виробництво однакових товарів і послуг на зовнішній ринок. Однак вони володіють і значним потенціалом співробітництва, яке, з одного боку, може включити в дію мультиплікативний ефект концентрації виробництва товарів і послуг на компактній території, а з іншого – активно використовувати наявні відмінності природних, культурно-історичних та економічних умов для диверсифікації виробництва. Як об'єкти стратегічного планування та управління пропонується розглядати транскордонні кластерні системи (ТКС), під якими розуміються територіально локалізовані в межах євро регіону соціально-економічні системи, які утворені групою незалежних економічних суб'єктів суміжних держав, організаціями органів виконавчої влади та громадянського суспільства країн-сусідів, стабільно взаємодіють один з одним шляхом обміну інформацією, послугами, людьми і капіталами та забезпечують більш високу

ефективність порівняно з іншими, несистемно організованими об'єктами. Найважливішу роль в обґрунтуванні стратегії розвитку досліджуваної транскордонної кластерної системи (ТКС) відіграють стимули і механізми інтеграції, що утворюються її підприємствами, й отримання ними конкурентних переваг.

У ряді робіт висловлюється точка зору, що основним фактором інтеграції підприємств у кластерні структури є економія на транзакційних витратах. Вважаємо, що у нашій країні в умовах недостатньо розвинених ринкових механізмів даний фактор, безумовно, має місце, проте основну роль повинні відігравати такі фактори: ефект збалансованості зв'язків між окремими суб'єктами господарювання, що утворюють ТКС; вигоди спільного використання унікального ресурсу (технології, сировини, людського капіталу, наукових розробок та ін.), ефект обміну інформацією, технологіями, ідеями, людськими ресурсами, капіталами; можливості проведення єдиної стратегії (технологічної, ринкової, соціальної). Кордони інтеграції визначаються принципом: подальша інтеграція недоцільна, коли витрати обмежень, пов'язаних з необхідністю дотримуватися деякої загальної лінії поведінки, починають перевищувати ефекти інтеграції. Межі зростання ТКС визначаються також обмеженістю факторів виробництва на даній території.

Однією із сучасних концепцій підвищення конкурентоспроможності національної економіки є кластерна концепція, яка заснована на державному стимулюванні створення і розвитку кластерів в євро регіонах. Термін "Transboundary cluster" відображає той факт, що в умовах глобальної нестабільності, компанії конкурують не стільки за продуктивність, скільки з точки зору здатності до інновацій [12]. А саме кластерні об'єднання підприємств адаптивні до сучасних інноваційних процесів. Кластерна стратегія транскордонної кооперації передбачає формування територіально локалізованих кластерних об'єднань прикордонних регіонів навколо іноземних компаній-інноваторів, мережеві агенти яких (виробники інноваційних продуктів і послуг, постачальники, об'єкти інфраструктури, науково-дослідні центри, ВНЗ) кооперуються на основі конкуренції і кооперації, генеруючи синергетичний ефект, взаємодоповнюючи один одного та посилюючи конкурентні переваги як самих компаній, так і кластера загалом. Транскордонний кластер розглядається як мережева організація територіально взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих підприємств, розташованих по обидві сторони кордону (включаючи спеціалізованих постачальників, у тому числі послуг, а також виробників і покупців), об'єднаних навколо науково-інноваційного центру, яка пов'язана вертикальними зв'язками з місцевими органами влади з метою підвищення конкурентоспроможності підприємств, євро регіонів та національної економіки [13, с. 114].

Інтеграційні процеси в світі створюють передумови для формування міжнародних кластерів у транскордонних державах з метою підвищення міжнародної конкурентоспроможності товаровиробників. Міжнародні кластери – це: 1) мережеві об'єднання постачальників, виробників і покупців – резидентів різних держав, географічно зосереджених у транскордонному регіоні (транскордонний кластер); 2) міжнародні мережі національних кластерів (транснаціональний кластер), які співпрацюють і конкурують, пов'язані в технологічні ланцюги і взаємодоповнюють один одного, співпрацюють з транскордонними установами (в т. ч. науковими, освітніми, інфраструктурами бізнесу), органами державного і міждержавного управління, а також міжнародними організаціями з метою підвищення конкурентоспроможності суб'єктів кластера та національної економіки [14, с. 33]. Специфіка міжнародних кластерів полягає в тому, що суб'єкти кластера є резидентами різних держав, пов'язані в

технологічні ланцюги і взаємодоповнюють один одного, співпрацюють і конкурують одночасно. Структурними елементами транскордонного кластера є сім блоків (груп): виробничий; інноваційно-інформаційної інфраструктури, що об'єднує венчурні фірми, бізнес-інкубатори, дослідницькі та випробувальні центри, консалтингові та маркетингові агенції; науково-освітній; торгово-фінансовий; транспортно-логістичний; інженерної інфраструктури; постачальників сировини, матеріалів та обладнання.

Транскордонні кластерні системи спостерігаються в багатьох типах галузей як у великих, так і в більш вузьких сферах діяльності; як в умовах розвиненої, так і економіки, що розвивається; однак у випадку розвиненої економіки кластери зазвичай розвинені значно краще. Кордони кластерів достатньо рідко підкоряються стандартним системам галузевої класифікації, не здатним охопити багатьох важливих учасників конкурентної боротьби і зв'язки між галузями. Кластери зазвичай складаються з комбінації галузей, що випускають готовий продукт, механізми, матеріали. Досить часто до них залучаються як традиційні галузі, так і ті, що займаються високими технологіями. Кордони кластерів постійно змінюються в міру появи нових фірм і галузей, звуження або спаду існуючих галузей, а також з розвитком і зміною місцевих організацій. Розвиток технологій і ринку призводить до появи нових галузей, створення нових зв'язків або зміни існуючих ринків. Кластер являє собою мережеву форму інтеграції (підприємницька мережа), що включає в себе цілий спектр координаційних механізмів – від неформальної комунікації до міжфірмових інформаційно-планових систем (альянсів), складних інтеграційних структур. Між тим, аналіз традиційних кластерів показав, що взаємодія між компаніями здійснюється хоч і в міжгалузевому розрізі, але переважно в рамках одного регіону або суміжних до нього, де транспортні витрати відносно невисокі. В сучасних умовах, коли посилюється дія інтеграційних процесів, викликаних глобалізацією, а також розвитком і повсюдним поширенням інформаційно-комунікаційних технологій, зумовлених переходом до інформаційної економіки, функціонування традиційних кластерів зазнає певних обмежень. Транснаціональні корпорації, під якими ми тут розуміємо й не так розмір, скільки можливість переносити капітал і технології на національні ринки, діють досить агресивно в умовах вільної конкуренції по відношенню до національних виробників. Вони мають у своєму розпорядженні досягнення світової економіки, такі як новітні технології організації виробництва та управління, взаємодії з партнерами і клієнтами, сучасні логістичні системи, мають значний фінансовий запас та можливість залучення кращих спеціалістів по всьому світу, не витрачаючи при цьому коштів на підготовку і перепідготовку кадрів. У цих умовах кластери обмежені тими ресурсами і факторами виробництва, які наявні всередині області чи регіону. Зі збільшенням ролі інформаційної економіки, її окремих складових розвивається і посилюється інформаційна асиметрія між різними регіонами і країнами, що не дозволяє в повному обсязі використовувати переваги кластерної інтеграції [15].

Таким чином, у процесі формування ТКС необхідно врахувати ряд принципових моментів:

- транскордонний кластер – це форма мережевої взаємодії спеціалізованих підприємств євро регіону, інтегрованих по обидві сторони кордону, вищих навчальних та науково-дослідних закладів, що випускають конкурентоспроможну продукцію, яка відповідає вимогам нового технологічного укладу;
- до складу кластерів входять великі, середні і дрібні підприємства, університети, науково-дослідні заклади, фінансові інститути. Великі підприємства

здійснюють моніторинг ефективності, здійснюють стратегічне планування, випуск стандартної масової продукції, напівфабрикатів і особливо складної техніки. Середні й малі підприємства, що володіють гнучкістю і мобільністю, випускають товари, що вимагають постійного пристосування до швидко мінливого транскордонного ринку, тобто мають інноваційний характер. ВНЗ є джерелом кваліфікованої робочої сили, перетворюють наукове знання на кваліфікацію. Науково-дослідні заклади здійснюють безперервний інноваційний процес, забезпечують відтворення технологічних інновацій. Фінансові інститути надають послуги з кредитування підприємств на оновлення технологічної бази та лізинг;

- основними перевагами кластерів є: перерозподіл ризиків між учасниками кластера; вільна самоорганізація підприємств і юридична самостійність дозволяють діяти принципам конкуренції та суперництва між учасниками; участь ВНЗ і НДІ актуалізують безперервний відтворювальний процес технологічних інновацій, що підвищує конкурентоспроможність продукції на світовому ринку;

- до основних обмежень кластерів у сучасних умовах можна віднести: використання ресурсів і факторів виробництва учасників кластера здійснюється всередині певної території (область, регіон, країна), відповідно, обмеження пов'язані з наявністю тих запасів, які мають у межах регіону. Також обмеження пов'язані з інформаційною асиметрією, яка неминуче присутня на ринку і яку неможливо подолати традиційними заходами.

Роль транскордонного співробітництва багатогранна. По-перше, роль транскордонного співробітництва в інтеграційних процесах визначається можливістю прискорення процесів вирівнювання життєвого рівня населення прикордонних територій до середньоєвропейського та досягнення вільного руху товарів, людей та капіталів через кордон до повної інтегрованості простору. По-друге, транскордонне співробітництво сприяє мобілізації місцевих ресурсів та їх ефективному використанню з метою підвищення життєвого рівня населення прикордонних територій. По-третє, транскордонне співробітництво робить можливим об'єднати зусилля для вирішення спільних проблем у транскордонному регіоні, в тому числі для вирішення питань національної безпеки. По-четверте, транскордонне співробітництво відіграє важливу роль як "полігон" для випробування та адаптації європейського законодавства, інструментарію підвищення ролі регіонів, імплементації механізмів фінансової підтримки. Різний характер впливу транскордонної кооперації обумовлений цілою низкою чинників, включаючи рівень інституціонального потенціалу різних країн, рівень розвитку трудових ресурсів, їх здатність протиставити фактору нестійкості відповідні антициклічні макроекономічні стратегії, їх здатність генерувати інновації. В геополітичній конкуренції ще більш посилюється значення науково-технічного прогресу, знань, здатності до впровадження нових технологій. Зростає роль людського чинника в організації виробництва. Країни, які не здатні забезпечити необхідний рівень відтворення людських ресурсів і, перш за все, розвитку науки і освіти, якості інформаційного середовища, будуть приречені на поглиблення залежності від зовнішніх фінансових та інформаційних центрів і збережуть за собою, головним чином, функції джерела природної сировини і дешевої робочої сили для транснаціональних корпорацій, які концентрують глобальний інтелектуальний потенціал. На наш погляд, транскордонна кооперація є сучасною формою економічних відносин, що формалізують взаємовигідні обміни в структурі транскордонного ринку, оскільки взаємодія прикордонних територій має об'єктивний характер, формальні межі нівелюються також, як і законодавчі

відмінності. Особливістю таких взаємин є забезпеченість факторами виробництва і єдині умови господарської діяльності економічних агентів по обидві сторони кордону, просторове об'єднання яких дозволяє мінімізувати витрати виробництва і вирішити ряд проблем соціально-економічного розвитку транскордонних регіонів [16].

Кластери в приморських регіонах світу можна класифікувати за масштабом діяльності, сферою спеціалізації, ініціаторами створення. Проведені дослідження довели доцільність застосування кластерної моделі розвитку морегосподарського комплексу приморських регіонів України, які мають ряд важливих конкурентних переваг для зайняття своєї ніші на світовому ринку, а саме: диверсифікований базовий морегосподарський потенціал, сприятливе географічне розташування, багатий природно-ресурсний потенціал, потужний експортний потенціал, потужний науковий потенціал, висококваліфіковані кадри. Національна кластерна політика країн Чорноморського регіону спрямована на розвиток регіональних інноваційних кластерів як центрів підвищення інноваційного розвитку та конкурентоспроможності інститутів регіону.

Формування і розвиток організованих міжнародних кластерів лежить в основі реалізації пан'європейських програм з транскордонної і транснаціональної співпраці окремих єврорегіонів. На особливу увагу заслуговує можливість формування транскордонних кластерів в Одеському регіоні на кордонах з Молдовою та Румунією в єврорегіоні "Нижній Дунай".

Термін "морський кластер" ("maritime clusters") означає групу фірм, науково-дослідних інститутів та навчальних організацій (університетів, спеціалізованих шкіл тощо), що іноді користуються підтримкою національних чи місцевих владних структур, які співпрацюють із метою впровадження технічних нововведень для поліпшення діяльності морської галузі, – комплекс морських видів діяльності, які переплітаються та взаємодіють, наприклад, мореплавство, експлуатація портів, суднобудування та судоремонт, рибальство, морський туризм, офшорні підприємства тощо. Практика розвитку транскордонних кластерів свідчить про те, що вони створювалися паралельно з формуванням єврорегіонів. Багато з них працюють без координуючих структур або користуються послугами агентств регіонального розвитку, що одночасно є учасниками єврорегіонів. Звідси єврорегіони можна використати як координуючі структури тих транскордонних кластерів, учасниками яких є суб'єкти господарювання прикордонних територій України. Аналіз дозволяє виокремити такі стадії розвитку єврорегіонів: створення інформаційних центрів та правничих консультацій; розвиток співпраці у сфері культури; розвиток економічної співпраці на початкових стадіях, прикордонна торгівля. Перші спільні проблеми, для вирішення яких необхідна була скоординованість дій обох сторін, стосувалися розбудови прикордонної інфраструктури та проблеми довкілля, зокрема використання спільних природних ресурсів. Тому подальше поширення єврорегіональної співпраці відбувалося в напрямках розбудови комунікаційної інфраструктури, охорони довкілля, просторового планування.

Створення і функціонування транскордонного морського кластера в Чорноморському регіоні забезпечить активізацію економічного співробітництва країн цього регіону. Для України створення такого кластера полегшить інтеграцію її чорноморських портів у сучасну регіональну логістичну мережу, а вітчизняних підприємств – в існуючі міжнародні виробничі ланцюги, посилюючи рівень активності бізнесу, його інноваційність та конкурентоспроможність. Незважаючи на визначну роль ініціативи з боку суб'єктів господарювання, без державної підтримки створення транскордонного

морського кластера в Причорномор'ї неможливе. Тому на даному етапі впровадження кластерної моделі транскордонної співпраці необхідною є розробка організаційно-правового механізму функціонування транскордонних морських кластерів, а також у подальшому має бути розроблена методика для кількісної оцінки ефективності транскордонної взаємодії в рамках морського кластера. В умовах сучасних глобалізаційних процесів транскордонний регіон, використовуючи стійкі конкурентні переваги, виступає як самостійний учасник конкурентних відносин на національному та світовому рівнях задля забезпечення збалансованого соціоеколого-економічного розвитку.

Висновки і перспективи подальших розробок.

1. Розвиток нового технологічного укладу не відбувається в рамках замкнутої економічної системи, замкнутої території. Як правило, критична маса технологій і поява домінуючої технології укладу виникає на території економічно розвиненого, конкурентоспроможного регіону. В умовах глобалізації для економічного прогресу України важливі не стільки обсяги виробництва та наявність природних ресурсів, скільки відповідальна глобальним викликам територіальна концентрація економічної діяльності.

2. В умовах глобалізації суспільства посилюється процес регіоналізації. Проявом цього процесу внаслідок зниження бар'єрної і зростання контактної функції державних кордонів стає не тільки посилення існуючої раніше міжнародної транснаціональної регіоналізації, але й виникнення і подальше посилення транскордонної регіоналізації. В сучасних умовах економічний прогрес периферійних територій багато в чому залежить від економічної самоорганізації, від зусиль та ініціатив місцевих регіональних влад створити стійкий відтворювальний контур, який би став основою нового технологічного укладу, де головним активом будуть технологічні інновації та людські ресурси з необхідним рівнем кваліфікації. В результаті одночасного посилення процесів регіоналізації та глобалізації змінюється територіальна організація суспільства: інтенсифікується процес формування транснаціональних регіонів і дедалі активніше починають формуватися та розвиватися транскордонні регіони.

3. Транскордонна виробнича кооперація розглядається як інструмент підвищення конкурентоспроможності периферійних територій у рамках прогресивного технологічного розвитку та появи домінуючої технології нового технологічного укладу. Конкурентоспроможність регіонів виступає необхідною умовою входження в глобальний ринок і в глобальну систему обмінів, а транскордонні регіони отримують інтенсивний розвиток саме в умовах глобалізації.

4. У постіндустріальній економічній системі основним об'єктом господарського управління стають індустріальні підприємницькі мережі, які під впливом процесів глобалізації та інтернаціоналізації набувають форми мережевих кластерів. Мережеві кластери є агентами технологічних змін, оскільки об'єднують організації з проведення науково-дослідних робіт, а також їх комерціалізації і впровадження у виробництво в рамках одного кластера.

5. Транскордонні кластерні системи охоплюють суміжні прикордонні території сусідніх держав, до складу яких входять групи незалежних компаній та асоційованих установ, географічно зосереджених у транскордонному регіоні. Особливістю транскордонних кластерів є необхідність врахування у своїй діяльності учасниками кластерних утворень різної податкової, митної, законодавчого середовища сусідніх країн. Кластери, використовуючи місцевий природно-ресурсний, соціально-економічний, інфраструктурний потенціал, гео економічне положення територій суміжних

держав, підвищують конкурентоспроможність регіонів, забезпечують гідний рівень і якість життя населення. В них створюються умови для формування та розвитку технопарків, логістичних центрів, технополісів та інших інноваційних ринкових форм організації економічної діяльності.

6. Сьогодні необхідні розробка та реалізація транскордонної стратегії розвитку євро регіонів з урахуванням європейського досвіду трансрегіонального стратегування, об'єктом якого є сталий соціально-економічний розвиток євро регіональної системи в єдності її людського, природно-ресурсного й виробничого потенціалів та інституційного середовища. На шляху до вступу України в ЄС необхідно узагальнити досвід транскордонного співробітництва як попереднього і доповнювального етапу інтеграції в регіональному вимірі. Для формування цілісної, ефективної політики розвитку транскордонного співробітництва в Україні необхідно розробити теоретико-методологічні основи співробітництва та обґрунтувати нові форми і механізми його поглиблення в світлі концепції транскордонних мережевих кластерів.

Література

1. Геєць В. М. Кластери і мереживі структури в економіці – тема досить цікава, але на сьогодні ще до кінця не вивчена / В. М. Геєць // *Економіст*. – 2008. – № 10. – С. 10–11.
2. *Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 р.* [Електронний ресурс] : Верховна Рада України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_106.
3. *Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.06 р. № 1001* [Електронний ресурс] : Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>.
4. Маршалл А. *Принципы экономической науки. Т. I.* / А. Маршалл. – М. : Прогрес, 1993. – 416 с.
5. Портер М. *Международная конкуренция* / М. Портер ; [под ред. В. Д. Щетинника]. – М. : *Междунар. отношения*, 1993. – 896 с.
6. Геєць В. М. *Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку* / Валерій Михайлович Геєць ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 864 с.
7. Мікула Н. *Розвиток нових форм транскордонного співробітництва* / Н. Мікула, Є. Матвеев // *Економіст*. – 2011. – № 5, трав, – С. 20–23.
8. Мікула Н. А. *Стратегія формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів* / Н. А. Мікула // *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів : зб. наук. праць. Вип. 3 (71)* / НАН України, Ін-т регіон. дослідж. ; редкол. : відп. ред. Є. І. Бойко. – Львів, 2008. – С. 129–141.
9. Соколенко С. І. *Сучасний економічний розвиток регіону на основі інноваційних промислових кластерів* / С. І. Соколенко // *Матеріали семінару – наради “Розвиток територіальної громади на основі кластерної моделі виробництва”*. – Сміла, 2009.
10. Войнаренко М. П. *Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів* / М. П. Войнаренко // *Економіст*. – № 10. – 2008. – С. 27–30.

11. Захарченко В. И., Осипов В. Н. Кластерная форма территориально-производственной организации : моногр. / В. И. Захарченко, В. Н. Осипов. – Ч. 2. – Одесса : Фаворит, 2010. – 236 с.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 1.12.2010 р. № 1088 “Про затвердження Державної програми розвитку ТКС на 2011–2015 роки”.
13. Гальчинський А. С. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) “Шляхом європейської інтеграції” / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, С. Г. Бабенко, Я. Б. Базилюк // Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2004. – 416 с.
14. Соколенко С. І. Проблеми і перспективи посилення конкурентоспроможності економіки України на основі кластерів // *Економіст*. – 2008. – № 10 (жовт.). – С. 31–35.
15. Клейнер Г. Б. Синтез стратегии кластера на основе системно-интеграционной теории / Г. Б. Клейнер, Р. М. Качалов, Н. Б. Нагрудная // *Отраслевые рынки*. – 2008. – № 5-6 (18).
16. Степанов В. Н. Территориально-производственный кластер как интегрированная организационно-экономическая система (теоретико-методологический аспект) / В. Н. Степанов // *Економічні інновації*. – 2010. – Вип. 40. – С. 343–353.

References

1. Heiets V. M. Clusters and net structures in economy – an interesting topic not studied thoroughly nowadays / V. M. Heiets // *Economist*. – 2008. – # 10. – p. 10–11.
2. The European Outline Convention on Transfrontier Cooperation between Territorial Communities or Authorities 1980 [WWW resource] : Verkhovna Rada of Ukraine. – Available at : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_106.
3. On adoption of state strategy of regional development until 2015 : Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine on 21.07.06 # 1001 [WWW resource] : Verkhovna Rada of Ukraine. – Available at : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>.
4. Marshall A. Principles of economic science T. I. / A. Marshall. – M. : Prohres, 1993. – 416 p.
5. Porter M. International business competitiveness / M. Porter ; [ed. V. D. Shchetynnyka]. – M. : Mezhdunar. otnosheniya, 1993. – 896 p.
6. Heiets V. M. Society, state, economy: phenomenology of interaction and development / Valerii Mykhailovych Heiets ; NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy. – K., 2009. – 864 p.
7. Mikula N. Development of new forms of cross-border cooperation / N. Mikula, Ye. Matvieiev // *Economist*. – 2011. – # 5, trav, – p. 20–23.
8. Mikula N. A. Strategy of formation and support of development of cross-border clusters / N. A. Mikula // *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy. Klasteri ta konkurentospromozhnist prykordonnykh rehioniv : zb. nauk. prats. Vyp. 3 (71) / NAN Ukrainy, In-t rehion. doslidzh. ; redkol. : vidp. red. Ye. I. Boiko*. – Lviv, 2008. – p. 129–141.
9. Sokolenko S. I. Modern economic development of region on the basis of innovative industrial clusters / S. I. Sokolenko // *Materialy seminaru – narady “Rozvytok terytorialnoi hromady na osnovi klasternoi modeli vyrobnytstva”*. – Smila, 2009.

10. Voinarenko M. P. *Clusters as poles of competitiveness increase of regions* / M. P. Voinarenko // *Ekonomist*. – # 10. – 2008. – p. 27–30.
11. Zakharchenko V. Y., Osypov V. N. *Cluster form of territorial-industrial organization : monograph* / V. Y. Zakharchenko, V. N. Osypov. – Ch. 2. – Odessa : Favoryt, 2010. – 236 p.
12. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 1.12.2010 p. № 1088 “On Approval of the State Program of cross-border cooperation for 2011-2015.*
13. Halchynskyi A. S. *Strategy of economic and social development of Ukraine (2004–2015) “On the way of European integration”* / A. S. Halchynskyi, V. M. Heiets, S. H. Babenko, Ya. B. Bazyluk // *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. – K., 2004. – 416 p.
14. Sokolenko S. I. *Problems and prospects of Ukraine’s economy competitiveness increase on the cluster basis* // *Ekonomist*. – 2008. – # 10 (zhovt.). – p. 31–35.
15. Kleiner H. B. *Synthesis of cluster strategy on the basis of system-integration theory* / H. B. Kleiner, R. M. Kachalov, N. B. Nahrudnaia // *Otraslevie rynky*. – 2008. – # 5-6 (18).
16. Stepanov V. N. *Territorial-industrial cluster as an integrated organizational-economic system (theory and methodology aspect)* / V. N. Stepanov // *Ekonomichni innovatsii*. – 2010. – Vyp. 40. – p. 343–353.

Редакція отримала матеріал 20 травня 2014 р.